

УДК 339.543.624(091)

*А. М. Притула,
здобувач кафедри кримінального та адміністративного права
Одеського національного морського університету,
співробітник прикордонних військ України*

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ

Проблема виключної економічної зони у теперішній час стає все більш актуальною.

Водночас в економічній зоні всі держави — як прибережні, так і ті, що не мають виходу до моря, користуються, за умови дотримання загальновизначених норм міжнародного права, свободами судноплавства і польотів, прокладки підводних кабелів і трубопроводів та іншими правомірними з погляду міжнародного права видами використання моря, які відносяться до цих свобод.

У даний час біля 120 держав встановили економічні або рибальські зони шириною до 200 морських миль. З метою збереження й оптимального використання живих та інших ресурсів і захисту інших економічних інтересів України в морських районах, що прилягають до її узбережжя, Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р. № 162/95-ВР, також встановлена економічна зона, «ширина якої складає до 200 морських миль, що відраховуються від тих же вихідних ліній, що і територіальне море України» у межах якої Україна, як нова незалежна держава, здійснює суверенні права з метою розвідки, розробки та збереження природних ресурсів як живих, так і неживих, що знаходяться на дні, у його надрах і у водах, що їх покривають, а також з метою управління цими ресурсами і юрисдикцією відносно створення і використання штучних островів, установок та споруджень, морських наукових досліджень, захисту і збереження морського середовища [1].

Більшість вчених як України (С. В. Бородін, С. А. Гуреєв, Ф. А. Ковалев, Е. Г. Ляхов, А. І. Прохорова, В. В. Ярославцев та ін.), так і держав ближнього і далекого зарубіжжя (А. Г. Брайн, Л. Ж. Буше, Я. М. Броунлі, А. В. Вилегжанін, О. І. Зябкін, А. А. Іващенко, А. Л. Колодкін, В. П. Кириленко, Л. О. Моджорян, Дж. Стіб, Е. І. Скакунов, Д. І. Фельдман та ін.) приділяли і нині приділяють значну увагу різним питанням виключної економічної зони.

Разом з тим, вказані вчені дуже мало приділяли уваги історичним проблемам виникнення і розвитку економічних зон.

Метою даної статті є стисле викладення історичних аспектів формування і розвитку економічних зон, зокрема в Україні.

Інститут виключної економічної зони в тому виді у якому він існує зараз, зароджувався з розвитком національної практики з поширення особливих прав прибережної держави на прилягаючі морські води.

Претензії на прилягаючі до сухопутної території держави води висувалися ще древніми юристами.

У зв'язку з цим, становить інтерес відоме в XIII ст. положення, яке підтверджує той факт відносно монарха, що «якщо тато вмирає в морі, то його спадкоємець обирається в місті, якому належить ця частина моря». Дуже цікаві також міркування з цього питання середньовічного римського юриста Балда. Балд міркував таким чином: володар, «даруючи мені місто, дарує, очевидно, і округи, і округ, і всі приналежності... як на суші, так і на морі, тому що море, подібно суші, розділяється й обмежується» [2].

Спочатку процес односторонньої «експансії» був закріплений у правовому відношенні Сполученими Штатами, що виступили 28 вересня 1945 р. з відомими прокламаціями президента Трумена про «природні ресурси континентального шельфу» (№ 2667) і «прибережне рибальство у визначених районах відкритого моря». Слідом за США, деякі латиноамериканські держави стали заявляти про поширення своєї «суверенної влади» або суверенітету не тільки на континентальний шельф, але і на води, що його покривають, які оголошені «спіконтинентальним морем». Так, у ст. 1 президентського декрету Аргентини (№ 14.708) від 11 жовтня 1964 р. говорилося, що «спіконтинентальне море і континентальний шельф Аргентини оголошуються підлеглими суверенній владі нації».

Зона «континентального моря» шириною 200 миль була встановлена в Чілі президентською декларацією про континентальний шельф від 23 червня 1947 р., що проголосила «національний суверенітет» як над континентальним шельфом, так і над «прилеглим до його берегів морем, незалежно від глибини, у межах, необхідних для резервації, захисту, зберігання й експлуатації природних ресурсів будь-якого характеру». Закони Коста-Ріки 1949 р. проголошували суверенітет над шельфом, але відносно «прав і інтересів» на рибні ресурси в них говорилося менш точно.

Конституція Гондурасу оголосила шельф і води, що його покривають, незалежно від протяжності «частиною національної території». Панамський декрет № 449 від 17 грудня 1946 р. передбачав, що «для цілей рибальства» національна юрисдикція над територіальними водами республіки поширюється на весь простір морського дна підводного континентального шельфу. На цій підставі, продукти рибальства в зазначених межах розглядаються як «національний продукт». Президентський декрет Перу № 781 проголошував «національний суверенітет і юрисдикцію» над континентальним та острівним шельфами і над «морем, що прилягає до берегів національної території» у межах, «необхідних для резервування, захисту, зберігання і використання природних ресурсів і багатств будь-якого роду, що можуть бути знайдені в цих водах або під ними». Подібно чилійському декрету, встановлення меж юрисдикції ставилося в залежність від «результатів подальших відкриттів, досліджень і національних інтересів, що можуть виявитися у майбутньому». Політична конституція Сальвадору 1950 р. просто включала до складу території поряд з континентальним шельфом також «море, що прилягає, на відстані 200 морських миль».

Стосовно розгляду проблем історії виключної економічної зони, варто виділити декілька теорій, що мають місце, щодо характеру прав прибережної держави і поширення її суверенітету на прилягаючі морські простори.

Теорія «спіконтинентального моря». Зміст і призначення концепції «спіконтинентального моря» полягали у тому, щоб змінити режим вод, що покривають шельф, пристосувавши його до режиму шельфу. Її прибічники підтверджували, що прибережна держава в силу свого географічного положення має таке ж невід'ємне право експлуатувати природні ресурси відкритого моря, що прилягає до її територіальних вод, яким вона володіє відносно природних ресурсів континентального шельфу.

Недоліком цієї теорії було те, що якщо відповідно до її положень шельф розглядається як природне продовження території держави, то і прилягаючі води відкритого моря повинні розглядатися як природне продовження її водної території. Більш того, ототожнювався шельф з державною територією, розповсюджуючи тим самим режим територіального моря і на шельф, який покривають води. У тих же випадках, коли прибережна держава не мала широкого шельфу, достатнього для того, щоб служити «підставою» для присвоєння водного простору, претензії заявлялися «незалежно від глибини» (Чилі й інші країни).

Коли 18 серпня 1952 р. питання про «суверенітет і юрисдикцію» прибережних держав у межах 200 миль було вперше поставлене у Декларації Сантьяго, її автори (Чилі, Еквадор і Перу) ще не мали чіткого уявлення про правову основу прав, які ними проголошуються. Вони пояснювали початі ними дії обов'язком урядів забезпечити своїм народам засоби для існування і необхідні умови економічного розвитку з тим, щоб зберегти і захистити наявні природні багатства.

Водночас на відміну від держав з широким шельфом, що «обґрунтовували» права на акваторії правом на шельф як природне продовження їхньої території, держави, позбавлені широкого континентального шельфу, походили від «природничого права» на територіальне море, що прилягає, у межах 200 миль до права на його морське дно.

Свої односторонні акції вони виправдовували наміром компенсувати відсутність свого геологічного континентального шельфу.

Незважаючи на економічну орієнтацію і відповідну мотивацію концепції «спіконтинентального моря», правовий статус такого моря розглядався «як рівноцінний статусу територіального моря». Протиріччя між економічною мотивацією й аж ніяк не економічними претензіями на 200-мильне територіальне море особливо чітко проявилися в тому, що автори Декларації Сантьяго заперечили свободу судноплавства, обмежуючись вказівкою на надання іншим країнам права «мирного проходу, що не завдає збитку». Явна перевага, що надавалася статусу територіального моря, була пов'язана з розрахунком на те, що він буде забезпечувати виключність права прибережної держави на розпорядження ресурсами без встановлення спеціального міжнародно-правового режиму з загальної згоди всіх держав. Суверенна прерогатива прибережної держави встановлювати ширину свого територіального моря в межах 12 миль стала рекомендуватися як прерогатива встановлювати будь-яку, включаючи і 200-мильну ширину територіального моря. Деякі латиноамериканські автори

підтверджували, що нездатність двох Женевських конференцій встановити єдиний універсальний ліміт ширини територіального моря потрібно тлумачити в тому розумінні, що міжнародне право лишає визначення ширини територіального моря на розсуд прибережних держав. Просторове розширення національної юрисдикції і відповідне обмеження меж відкритого моря нерідко виправдовували тим, що воно нібито відбувається за рахунок «нічиїх» морських просторів відкритого моря. При цьому охоче посилялися на древній принцип «*res nullius*». Така позиція викликала сильну протидію держав, стурбованих інтересами судноплавства й іншими свободами відкритого моря і які тому наполягали на 12-мильному кордоні територіального моря, як на звичайній нормі права, що затвердилася.

«Теорія компетенції». Іншою теорією в силу несумісності практики присвоєння морських просторів з нормами міжнародного права і прагнення перебороти або обминути протиріччя, які склалися, була «теорія компетенції», суть якої складається в тому, що мова йде про два різноманітні види територіальних вод — у вузькому розумінні (*stricto sensu*) і в широкому (*lato sensu*). До територіальних вод у вузькому розумінні, відповідно до цієї теорії, відносяться узаконені міжнародним правом звичайні територіальні води в межах 12 миль, а також територіальні води обмеженої ширини, що встановлювалися переважно африканськими державами — Камеруном (18 миль), Габоном (25 миль), Конго, Ганєю, Нігерією (по 30 миль), Марокко (70 миль) і т. д., а до категорії територіального моря в широкому розумінні або до «спеціального» територіального моря — 200-мильні територіальні води, встановлені такими державами, як Еквадор, Панама, Бразилія, Перу, Сьєрра-Леоне, Сомалі й ін. Використовуючи «теорію компетенції», деякі прибережні держави сподівалися зберегти підставу для поширення свого територіального суверенітету на всі ресурси цих морських просторів і в той же час домогтися згоди інших держав. Зміст права прибережної держави в «спеціальних» територіальних морях визначався тими ж поняттями, що властиві звичайному режиму територіального моря, як-от: «суверенітет», «національний суверенітет». Незважаючи на те, що в «спеціальному» територіальному морі, на відміну від звичайних територіальних вод, де діє право мирного проходу, визнавалися свобода судноплавства і прольоту та деякі інші традиційні права і свободи, питання про зміст правового режиму залишалося невирішеним. Якщо в межах «спеціального» 200-мильного територіального моря, так само як і в звичайних 12-мильних територіальних водах, в основі режиму повинен лежати суверенітет прибережної держави, а не міжнародно-правовий принцип відкритого моря, то інші держави не мали б яких-небудь свобод для плавання своїх суден у цій частині морських просторів.

Якщо права прибережної держави засновані на суверенітеті, то з погляду міжнародного права, мова може йти тільки про правовий статус територіального моря, незалежно від розподілу на територіальні води у вузькому або в широкому розумінні незалежно від їхньої ширини. Таким чином до концепції охорони економічної зони така теорія повною мірою застосована бути не може.

Як відомо, режим територіального моря визначений давно, закріплений

у чинній Конвенції про територіальне море і зону, що прилягає, 1958 р. [3] і на III Конференції принципів змін не піддавався. Те ж саме можна сказати і про режим відкритого моря, основи якого зафіксовані в Конвенції про відкрите море 1958 р. Отже, з міжнародно-правової точки зору той чи інший режим, односторонньо встановлений у межах, що перевищували 12 миль, або був рівнозначний режиму територіального моря — і тоді він повинен був визнаватися незаконним, або відповідати режиму відкритого моря — і тоді питання переходило в іншу площину, як-от встановлення функціонального режиму в рамках відкритого моря. Але для цього потрібна була, як мінімум, згода всіх держав, якої тоді не було.

Новою Женевською конвенцією 1958 р. про континентальний шельф були відхилені претензії на територіальне верховенство відносно шельфу, обмежившись визнанням лише функціональної юрисдикції щодо ресурсів шельфу — суверенного права на їхню розвідку і розробку, а також було підтверджено, що права прибережної держави на континентальний шельф не торкаються правового статусу вод відкритого моря, що його покривають. Міжнародно-правовий режим континентального шельфу вже не може служити підставою для претензій на територіальне верховенство відносно вод, що його покривають, режим шельфу підкріплював принципову можливість встановлення з загальної згоди всіх держав функціональної компетенції прибережної держави щодо біоресурсів відкритого моря в обумовлених межах і на визначених умовах. Неспроможність концепції «спіконтинентального моря» як завуальованої форми розширення сфери територіального верховенства після прийняття женевських конвенцій стала очевидною.

Концепція «патримоніального моря». На зміну теорії «спіконтинентального моря» прийшла концепція «патримоніального моря», що обґрунтовувала претензії на тій же частині відкритого моря не за допомогою режиму континентального шельфу, а за допомогою ідеї «патримонії» — успадкованої власності. Ця концепція, що виражала позиції деяких латиноамериканських держав, була викладена в ряді регіональних актів: Декларації Монтевідео з морського права від 8 травня 1970 р., Лімській декларації з морського права від 8 серпня 1970 р., Декларації Санто-Домінго від 9 червня 1972 р. та інших.

У преамбулі Декларації Монтевідео говориться, що «існує географічний, економічний і соціальний зв'язок між морем, сухопутною територією та її мешканцями. Цей зв'язок дає прибережним народам законний пріоритет у використанні природних ресурсів морського середовища». Виходячи з права прибережних держав забезпечити себе природними ресурсами, які прилягають до їхніх морських берегів, їхнього дна і надр «для розвитку їхньої економіки і підйому життєвого рівня своїх народів», декларація заявила про право цих держав «встановлювати кордони свого морського суверенітету і юрисдикції відповідно до географічних та морфологічних характеристик, а також з факторами, що впливають на існування морських ресурсів і з необхідністю їхнього раціонального використання». Відносно живих ресурсів, декларація проголосила право на розвідку, зберігання і встановлення правил рибальства в морі, що

прилягає, а щодо природних ресурсів морського дна, його надр, говорить про розвідку, зберігання й експлуатацію у межах, у яких глибина вод, що його покривають, дозволяє це, або в межах, у яких прибережна держава «здійснює свою юрисдикцію над морем». Останній з шести принципів декларації говорить, що право прибережних держав приймати «регулюючі заходи, застосовні до районів під їхнім морським суверенітетом і юрисдикцією», буде здійснюватися «без шкоди для свободи судноплавства і прольоту літальних апаратів будь-якої національної приналежності».

Відповідно до цієї декларації Аргентина, Чилі і Сальвадор, у своїх роз'ясненнях заявили, що поширення суверенітету на «патримоніальну зону» не означає обмеження свободи судноплавства і польоту літаків. З інших шести учасників, принаймні п'ять — Бразилія, Еквадор, Нікарагуа, Панама і Перу зробили обмовки, пояснивши, що свобода судноплавства, про яку говориться в шостому принципі, означає «мирний прохід» у територіальних водах [4].

На відміну від Лімської декларації і Декларації Монтевідео, що говорили про «суверенітет і юрисдикцію», Декларація Санто-Домінго визначала права прибережної держави в цій зоні як «суверенні права», що відновлюють і не відновлюють природні ресурси в товщі води, на дні й у надрах. У межах «патримоніального моря» припускалися свободи судноплавства і прольоту, а також свобода прокладки кабелів і трубопроводів. Водночас за прибережною державою закріплювалося право регулювати ведення наукових досліджень і приймати необхідні заходи для запобігання забруднення морського середовища. Свободи судноплавства і прольоту, а також прокладки кабелів та трубопроводів припускалися тільки в тій мірі, у якій вони не перешкоджають здійсненню прав прибережної держави в цьому морському просторі. Інакше кажучи, бачимо явний пріоритет інтересів прибережної держави над інтересами міжнародного співтовариства. Надалі в резолюції з морського права від 9 лютого 1973 р., якою підведені результати тривалих обговорень, що проходили в Між-американському юридичному комітеті, були викладені «принципи і стандарти щодо загальних елементів позицій американських держав». Резолюція проголосувала, що «суверенітет або юрисдикція прибережної держави поширюються за кордони її території і внутрішніх вод на прилягаючий до її узбережжя район моря на максимальній дистанції в 200 морських миль, а також на повітряний простір над нею і на дно та надра цього моря» [5]. Очевидно, що визначення правового змісту цього режиму як «суверенітету» прибережної держави явно суперечить принципам свободи відкритого моря.

Конкретні пропозиції, засновані на концепції «патримоніального моря», були офіційно внесені для розгляду в проекті статей договору, поданому до Комітету з морського дна Венесуелою, Колумбією і Мексикою, тобто тими делегаціями, що не стояли на крайніх позиціях «територіалістів». Цей проект передбачав, що за зовнішньою межею зони територіального моря, що не перевищує 12 миль, повинно починатися «патримоніальне море», у якому прибережна держава здійснює «суверенні права» (відповідно до ст. 4) або «суверенітет» (відповідно до ст. 5) над природними ресурсами, які поновлюються і не поновлюються.

Прибережна держава «приймає необхідні заходи для забезпечення свого суверенітету над цими ресурсами і попередження забруднення морського середовища свого патримоніального моря» (ст. 5); регулює проведення наукових досліджень (ст. 6); вирішує і регулює будівництво та використання штучних островів і різноманітних споруджень (ст. 7). Вона здійснює юрисдикцію і контроль над розвідкою та розробкою ресурсів, які поновлюються і не поновлюються (ст. 11).

За змістом, єдина відмінність «патримоніального моря» від територіального моря зводилася до того, що в територіальному морі судна і літаки інших держав можуть користуватися правом мирного проходу, а в «патримоніальному морі» — правом свободи судноплавства і прольоту, але з обмеженнями, що випливають з прав, здійснюваних прибережною державою в межах цього моря (ст. 9).

Термін «патримоніальне море» у даному випадку мав на увазі права прибережної держави як свого роду спадкове право власності, на основі якого ще в XVII ст. Сельден та інші опоненти Гуго Гроція будували свої аргументи, що виправдовували присвоєння морів.

Кваліфікація моря як «патримоніального» виключала необхідність міжнародної угоди, тому що спадщина дістається прибережній державі по вертикалі — історично, а не по горизонталі — за міжнародним договором. У цьому відношенні, термін «патримоній» давав навіть набагато більші переваги, ніж «суверенітет», просторові кордони якого встановлюються угодами між державами. Крім того, «патримоніальна» концепція прямо вела до визнання права власності прибережної держави на морські ресурси цього району ще до їхнього добування з моря. Це, у свою чергу, спричиняло принципово несприятливі наслідки для всіх інших держав, що розраховували на доступ до тієї частини ресурсів, що не використовувала б прибережна держава, тобто до «залишку припустимого улову» за термінологією Конвенції ООН з морського права 1982 р. На додаток до вищевикладеного, «патримоніальний» підхід зберігав «свободу рук» для наступного розширення прав прибережної держави.

Таке розуміння прав прибережної держави викликало рішуче заперечення багатьох учасників переговорів на підготовчій стадії роботи в комітеті і на самій конференції. Причина полягала не просто у формальному моменті — неможливості встановлювати право власності на об'єкт, що переміщується з зони однієї прибережної держави в зони інших держав або у відкрите море. На це вказував ще Гуго Гроцій. Справа в тому, що за своїм характером і змістом, право прибережної держави на ресурси зони є відношенням міжнародно-правовим. Право ж власності, виступаючи категорією приватноправовою, не могло виражати ці відношення.

На це звертали увагу багато делегацій, наприклад представник Заїру відзначив, що слово «спадщина» — «patrimonio» звичайно включає поняття сімейної власності, переданої з покоління в покоління. Проте держави нічого ні від кого не одержують у спадщину, своїм правовим статусом вони нікому не зобов'язані крім самих себе».

Дуже важливе значення для розвитку цієї проблеми в напрямку даного дослідження має думка представника Франції, який зазначив, що доктрина «патримоніального моря» заснована на понятті власності. Він звернув увагу на ряд можливих негативних наслідків, пов'язаних із несумісністю такого права власності із здійсненням спільних заходів для охорони мобільних живих ресурсів моря і з підтримкою свободи комунікацій. Він сказав, що «існують вагомні підстави побоюватися того, що патримоніальне море може стати суто правовою фразою, під прикриттям якої буде здійснюватися суверенітет».

Як висновок, слід зауважити, що правильне розуміння сутності і правового положення нині існуючої виключної економічної зони загалом неможливе без знання їх становлення та розвитку.

Література

1. Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 21.
2. Грабарь В. Е. Питання міжнародного права в юридичних консультаціях Балда // Звістки МЗС. — 1916. — Кн. V. — С. 399.
3. Женевська конвенція про територіальне море і зону, що прилягає, від 29 квітня 1958 р., Женева // Збірник міжнародних договорів СРСР з питань мореплавства / МО СРСР, Гупіо. — 1987. — 444 с.
4. Урсул Ж. М. Les nouvelles tendances du droit international de la mer // Revue generale de droit international public. — 1956. — № 1. — P. 152-153.
5. Там само. — P. 153.

УДК 346.546(477)

*Б. М. Шмуклерман,
здобувач кафедри підприємницького та комерційного права ОНЮА*

САНКЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КОНТРОЛЬ ЗА КОНЦЕНТРАЦІЄЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Проблема здійснення контролю за концентрацією суб'єктів господарювання зараз набуває пріоритетного значення у зв'язку з тим, що, по-перше, процеси економічної концентрації на багатьох товарних ринках активізуються, по-друге, у зв'язку з розвитком законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема введенням в дію Господарського кодексу України [1], де передбачаються нові положення про законодавчі правила здійснення такого контролю.

Хоча окремі аспекти проблеми контролю за концентрацією досліджувались в юридичній літературі, однак санкції за порушення законодавства про контроль за концентрацією суб'єктів господарювання не були предметом спеціального аналізу вчених-юристів. Тому дослідження цього аспекту проблеми правової регламентації контролю за концентрацією суб'єктів господарювання вважаємо актуальним.

Підставою для застосування санкцій за порушення законодавства про конт-